Indledning

Debatten om kunst handler oftest om kunsten i de store institutioner: museerne, koncertsalene, teatrene, og om hvem der egentlig har adgang til dem. Kritikken af kunsten som et overvejende elitært anliggende, forbeholdt dem der i forvejen har uddannelse og kulturel kapital nok til at begå sig der, fylder meget i den offentlige samtale. Sideløbende med den diskussion har der dog i årtier eksisteret en anden bevægelse, hvor kunsten bryder ud af institutionerne: fra situationistiske gadeaktioner og 1970'ernes gadeteater over aids-aktivismens plakatkunst i 80'erne og 90'erne til nullernes relationelle æstetik har kunstnere igen og igen bevæget kunsten ud i verden, også ind i de liv der leves i udsathed, sygdom og social marginalisering. De seneste år er netop den bevægelse slået igennem i det socialfaglige felt: Kunstnere indgår i psykiatriens behandlingsarbejde, i trivselsprojekter på skoler og museer, i udsatte boligområders helhedsplaner og i socialpædagogiske institutioners hverdag. Det er baggrunden for dette nummer af Social Kritik, som sætter fokus på kunstens rolle i det sociale arbejde: Hvad kan kunsten, når den inviteres ind, og hvad koster det kunsten, dens udøvere og de mennesker, den arbejder med?

Feltet er både lovende og betændt. En stor kortlægning fra verdenssundhedsorganisationen WHO fra 2019 dokumenterede en bred, tværfaglig effekt af kunstneriske aktiviteter på trivsel, recovery og social deltagelse, og herhjemme er kunst og kultur blevet et markant kulturpolitisk satsningsområde. Men jo mere kunsten ordineres som middel mod mistrivsel, jo mere presserende bliver de kritiske spørgsmål, som både kunstteoretikere og praktikere har rejst gennem årtier. Kunstteoretikeren Claire Bishop advarede allerede i 2012 i bogen Artificial Hells mod at bedømme deltagelsesbaseret kunst alene på dens sociale effekt frem for dens kunstneriske kvalitet, mens kunstformidleren François Matarasso i bogen A Restless Art fra 2019 vender kritikken om og fastholder, at kunstnere, der stiller deres arbejde til rådighed for dem, der har mindst, ikke dermed instrumentaliserer kunsten, men praktiserer en anden – og lige så legitim – kunstform. Herhjemme har debatten blandt andet handlet om, hvorvidt det nye fokus på kultur og sundhed er en forlængelse af konkurrencestatens effektlogik, eller om det tværtimod er et tiltrængt korrektiv til en dannelsestanke, der er ved at forsvinde fra både velfærds- og uddannelsespolitikken.

Det er præcis denne spænding, der løber som en rød tråd gennem nummerets bidrag: mellem kunstens egenværdi og dens sociale nytte. Flere af artiklerne vender tilbage til det spørgsmål, som også var afsættet for temanummerets opråb: Bliver kunsten en ægte ressource for udsatte borgere og fællesskaber, eller risikerer den at blive en billig, synlig, men kortvarig indsats – og hvem afgør i så fald, hvornår resultatet er 'godt nok', og for hvem?

Nummeret åbner med Kasper Levins artikel "Kunsten og sjælens ingeniører: Kliniske og kritiske motiver i kunst og mental sundhed". Med afsæt i André Malraux' skelnen mellem kunstens underkastelse og erobring og eget forskningsprojekt Projekt Råkunst – en udstillingsplatform for indlagte psykiatribrugere – argumenterer Levin for, at kunsten kun bidrager til mental sundhed, så længe den bevarer sin kunstneriske autonomi frem for at blive reduceret til et klinisk redskab. Spørgsmålet, artiklen efterlader os med, er ubehageligt konkret: Hvornår er den gode intention om at bruge kunsten til noget godt netop det, der forhindrer kunsten i at virke?

Fra hospitalsafdelingen bevæger vi os videre til museet. I "Mellem frirum og målbarhed: Unge, trivsel og kunstmuseernes sociale arbejde" undersøger Benedikte Krogstrup Bendtsen, hvordan danske kunstmuseer positionerer deres trivselsprojekter for unge som et frirum uden for behandlingssystemet – samtidig med at den nye museumsreform kræver dokumenterbare effekter. Bendtsen peger på en klassisk transferproblematik: Holder de gode oplevelser fra museet, når de unge vender tilbage til en hverdag, museet ikke har magt over? Og hvad sker der med et frirum, der samtidig skal måles?

Hvor Bendtsen ser på strukturerne omkring det kunstbaserede trivselsarbejde, vender Cecilie Monrad i "At bære et rum. Om det oversete arbejde i kunstbaserede trivselsindsatser" blikket mod dem, der bærer det i praksis: facilitatorerne. Med afsæt i konkrete, ofte ubekvemme situationer, hvor stærke kunstoplevelser udløser uforudsete reaktioner hos sårbare deltagere, argumenterer Monrad for, at facilitering er en overset og underteoretiseret faglighed, der kalder på en traumeinformeret tilgang. Hvem har egentlig ansvaret, når kunsten rammer hårdere, end nogen havde regnet med?

Ubehaget er også omdrejningspunkt hos Aisha Thorsen, Gry Tybjerg og Line Lerche Mørck i "Ubehagets pædagogik i kunstbaserede indsatser". Gennem en autoetnografisk analyse af musikworkshops med etnisk minoriserede unge i udsatte boligområder – hvor deltagerne blandt andet samskaber sange om oplevet racisme og uretfærdighed – viser forfatterne, hvordan begrebet om "ubehagets pædagogik" kan bruges til at forstå, hvordan svært og politisk ladet stof kan bearbejdes æstetisk og kollektivt, uden at det pædagogiske arbejde nødvendigvis skal love et trygt rum. Skal ubehag altid forsøges løst – eller er det nogle gange selve pointen?

Fra det pædagogiske rum bevæger vi os til et af feltets mest omstridte eksempler på kunst bestilt til at gøre noget bestemt: fængslet. I "Demokratisk kunst bag højspændingshegn? En kritisk kunstteoretisk analyse af når kunst ordineres som rehabilitering" analyserer Rau Flyvbjerg skulpturværket Doing Time af Claus Carstensen, som Kriminalforsorgen har placeret i det nybyggede Storstrøm Fængsel som led i fortællingen om "verdens mest humane og resocialiserende fængsel". Flyvbjerg argumenterer for, at denne fortælling i praksis fungerer disciplinerende og legitimerende for en udvidelse af fængselsvæsenet, uden at værket skaber de menneskelige møder, det hævder at ville. Hvad sker der med kunstens kritiske potentiale, når den bestilles af netop den institution, den burde kunne udfordre?

Fra fængslets højspændingshegn til skrivesalonens åbne dør: I "Skrivekunst og sårbarhed – sårbarhed og skrivekunst" fortæller Forfatterskolen PS! om sin metode siden 2013 med skrivekunst for psykisk sårbare – opkaldt netop efter princippet om, at skrivekunsten er det primære, mens de positive effekter på trivsel og recovery kommer bagefter, som et "post scriptum". Teksten efterfølges af digte og tekster af flere af skolens elever, der i sig selv er nummerets måske stærkeste argument for, hvad der kan komme ud af, at skrivekunsten får lov at være mål i sig selv frem for middel. Er det et paradoks, at de bedste argumenter for kunstens bivirkninger er værker, der insisterer på slet ikke at handle om dem?

Nummeret slutter med Robert Olsens artikel "Kunst, æstetik og pædagogik som socialpædagogisk strategi på Det sociale tilbud Kofoeds Skole". Den tidligere forstander skriver om, hvordan æstetik og kunst gennem årtier har været vævet ind i skolens socialpædagogiske praksis – fra atelierernes lysindfald til de udstillinger og det galleri, der i dag forbinder skolen med sit kvarter. Med begreber som sanselig erkendelse, selvforglemmelse og "audiens" argumenterer Olsen for, at kunst og æstetik på Kofoeds Skole ikke primært skal forstås instrumentelt, men som et iboende gode, der understøtter myndiggørelse og livsengagement – et bevidst korrektiv til den mål- og effektstyring, der ellers præger meget af det sociale arbejde i dag. Kan et institutionelt selvbillede bygges op omkring kunstens egenværdi, uden at egenværdien selv på et tidspunkt bliver gjort til en effekt?

Nummerets illustrationer handler ikke om kunstprojekter som sådan. Fire af redaktionens medlemmer har i stedet taget kameraet med sig i hverdagen og fotograferet kunst, de er stødt på i det offentlige rum; det formelle og bestilte såvel som det, der sniger sig ind uden tilladelse, det der koster, og det der er gratis. Vi har ikke forsøgt at afgøre, hvad der tæller som 'god kunst'; vi har blot konstateret, at det er der, og at man går forbi det, lægger mærke til det eller ej. Det er hensigten at illustrationerne skal vise eller påminde om at kunsten finder vej, den er en del af et kollektivt samfund.

Uden for nummerets tema bringer vi desuden artiklen "Et fragmenteret uddannelsessystem kan ikke håndtere klimakrisen – hoved, hænder og hjerte på tværs af uddannelsesniveauer" af Anders Siig Andersen, Mina El Moutamid og Thomas Skou Grindsted, der argumenterer for, at den grønne omstilling kræver et uddannelsessystem, som forbinder praktisk håndværk med teoretisk og politisk indsigt, noget det nuværende fragmenterede uddannelsessystem ikke formår. Artiklen handler ikke om kunst, men rejser et beslægtet spørgsmål om, hvordan vi organiserer viden og kompetencer på tværs af skel, der ellers holdes skarpt adskilt.

God læselyst.